

Karolina BOROWIEC

Poznań

Średniowieczny *Život Krista Pána* wobec *Meditationes vitae Christi*

Keywords: *Život Krista Pána*, *Meditationes Vitae Christi*, comparative studies, biblical and apocryphal narratives, sources

Słowa kluczowe: *Život Krista Pána*, *Meditationes Vitae Christi*, badania porównawcze, narracje biblijno-apokryficzne, źródła

Abstract

The article is an attempt to revise a popular in Czech medieval studies opinion, that preserved from 14th century *Život Krista Pána* (ŽKP) in its first part is based on *Meditationes vitae Christi* (MVC), Latin treatise for long time attributed to st. Bonaventure, or that ŽKP is an adaptation or translation of MVC. The author compares the convergent fragments of these texts with the sources of *Meditationes vitae Christi* and discusses similarities and differences between all of them. She also indicates some differences in the composition of ŽKP and MVC. Finally, she argues that the relationship between these two texts may be slightly different than previously claimed.

Artykuł jest próbą rewizji popularnego w mediewistyce czeskiej przekonania, że zachowany z XIV w. *Život Krista Pána* (ŽKP) w swojej pierwszej części jest miejscami swobodnym tłumaczeniem lub adaptacją *Meditationes vitae Christi*, łacińskiego traktatu przez długi czas przypisywanego św. Bonawenturze. Autorka zestawia zbieżne fragmenty tych tekstów oraz źródła *Meditationes vitae Christi* i omawia podobieństwa oraz różnice między nimi. Wskazuje również różnice kompozycyjne między ŽKP a MVC i ostatecznie stawia tezę, że teksty te może łączyć nieco inny typ relacji, niż uważano dotychczas.

1. Informacje wstępne

Badania nad staropolskimi narracjami biblijno-apokryficznymi przeżywają w ostatnich dwudziestu latach swój renesans. Obok nowych wydań tekstów funkcjonujących już od dłuższego czasu w obie-

gu naukowym (por. fryburska edycja *Rozmyślenia przemyskiego*; Twardzik, Keller 1998, 2000, 2004) pojawiają się pierwsze pełne edycje zabytków dotąd niepublikowanych w transkrypcji lub udostępnianych tylko we fragmentach (np. *Žywot Pana Jezu Krysta, Męka Pana Jezusowa* Baltazara Opeca; Opec 2014, 2015¹). Zaawansowane są również badania nad łacińskimi źródłami apokryfów (zob. np. Mazurkiewicz 2007, Wójcik 2014, Rojszczak-Robińska 2015a) czy ich ukształtowaniem językowym (np. Kozaryn 2001, Mika 2015, Rojszczak-Robińska 2015b, Siwińska 2015, Stramczewska 2015).

Także Czesi doczekali się w ostatnim dziesięcioleciu pełnej edycji jednego z najstarszych rękopiśmiennych zabytków języka czeskiego, skupiających się na życiu Jezusa – *Života Krista Pána* (dalej: ŽKP). Wydanie tekstu w pierwotnej formie stwarzającego trudności w odczytaniu – rękopisu, starodruku – przywraca go do obiegu naukowego, umożliwiając dalsze studia². Otwiera również perspektywę porównawczą oraz źródłową – Zestawienie fragmentu ŽKP i *Rozmyślenia przemyskiego* zaskutkowało niedawno wskazaniem wspólnej prapodstawy fragmentu obu tych tekstów – trzeciej *Homilii na zwiastowanie* przypisywanej Grzegorzowi Cudotwórcy (Borowiec 2016) – czy wręcz czeskiej podstawy fragmentu tekstu polskiego (Borowiec 2015b), umożliwiło także weryfikację niektórych decyzji wydawniczych podjętych w filologicznym wydaniu polskiego apokryfu (Borowiec 2015a).

ŽKP to średniowieczna narracja biblijno-apokryficzna³ powstała w XIV w. Edycja z 2006 r. zestawia siedem odpisów (są to głównie mniejsze fragmenty) tego zabytku. Już w XIX w. podkreślano, że całość ŽKP jest owocem pracy nieznanego dominikanina, który

¹ Obecnie w Zakładzie Historii Języka Polskiego IFP UAM trwają prace mające w przyszłości umożliwić powstanie edycji takich tekstów jak *Rozmyślenia dominikaskie* czy *Sprawa chłoga o mce Pana Chrystusowej*.

² Choć do samego wydania można mieć zastrzeżenia, zob. Jiroušková 2007.

³ Termin Marii Adamczyk, ukuty dla tych zabytków, których „prymarna zasada sprowadzała się zasadniczo do refleksji medytacyjnej, do potrzeby ukazywania wewnętrznej istoty świętych dziejów, do uwypuklania głębokiego znaczenia zewnętrz-

[...] dílo sve bud'to docela původně bud' aspoň velmi svobodně podlé starších latinských vzorův česky spisova, vybíraje odevšad to, co za lepší pokládal, a předkládaje je, v duchu dobře zažité a ztrávené, svým českým čtenářům způsobem docela novým, od oňech cizích vzorů zcela neodvislým (Šafařík 1842, s. 58).

W późniejszych dziesięcioleciach starano się dokładniej wskazać autora pierwotnego tekstu – według niektórych badaczy (zob. np. Koudelka 1957, Černušák i in. 2001, Thomas 2005, Nechutová 2007) był nim Jan Moravec; przeciwko jego autorstwu opowiadała się m.in. Anežka Vidmanová (1998); ostatnio problem możliwego autorstwa ŻKP podjęła V. Rejzlová (2015). Od początku podkreślano też, że ważnym źródłem czeskiego *Života Krista Pána* jest *Meditationes vitae Christi* – uważano, iż ŻKP

[...] jeví se [...] celkem jakožto volný překlad spisu sv. Bonaventury (†1274) nazvaného „Meditationes vitae Christi” [...] Uvedené dílo sv. Bonaventury jest naproti českému zpracování téměř dvakrát delší, poněvadž spisovatel český o rozjímání scholastická a mystická, jež jsou v originále věci hlavní, málo dbal, ano úmyslně je vynechával drže se nejvíce vypravování biblického, které kdekoli Bonaventura zkrátil, on podlé evangelií doplňuje (Truhlář 1884, s. 284).

Pogląd o czeskim tekście jako miejscami swobodnym przekładzie, a nawet luźnej adaptacji dzieła przypisywanego św. Bonawenturze na język czeski umocnił Ján Vilikovský (1948), choć w ocenie zachowywał on pewną ostrożność. Obecnie podkreśla się, że widoczną zależność od MVC zaobserwować można przede wszystkim w pierwszej części czeskiego zabytku (w planie fabularnym do pierwszego publi-

---

nych manifestacji boskiej historii, rozumianej jako ciąg soteriologiczny. Teksty te ciążyły ku hermeneutyce biblijnej, prezentowały pewne umiejętności heurystyczne i proforystyczne z myślą o odpowiednim duchowym ukierunkowaniu odbiorcy. Stąd wynikała – charakterystyczna dla nich – tendencja selekcji i ograniczania atrakcyjnych anegdotycznie motywów fabularnych przeszkadzających skupieniu, niezbędnemu dla interioryzacji przeżycia religijnego. Celem twórców stawało się już nie opowiedzenie wszystkiego, lecz przekazanie tylko tego, co istotne i przydatne dla »wmyślenia się« w providencjonalny plan historii” (Adamczyk 1997, s. 27–28). We wstępie do wydania ŻKP Jan Malura przywołuje niemiecki termin *Erbauungsliteratur*.

cznego wystąpienia Chrystusa), później zaś narracja opiera się przede wszystkim na przekazie ewangelicznym (por. Malura 2006, s. XVII). Wskazuje się także na inne źródła, z których mógł korzystać autor ŻKP, jak *Ewangelia Nikodema*, *Protoewangelia Jakuba* czy *Historia Józefa Cieśli*.

Wydania ŻKP – w przeciwieństwie do edycji *Meditationes vitae Christi* lub choćby znanego badaczom tekstów staropolskich fryburskiego wydania *Rozmyślenia przemyskiego* – nie wzbogacono o równoległe przywołanie źródeł, z których pisarz czeski mógł korzystać, tworząc swoją narrację, przypuszczalnie dlatego, że badania te nie są zaawansowane – edycja zawiera wyłącznie odnośniki do miejsc będących przywołaniami Pisma Świętego (co w niektórych wypadkach może być mylące – biblijne cytaty do apokryfów trafiały często za pośrednictwem innych źródeł, por. Rojszczak-Robińska 2012). Wydaje się zatem, że warto raz jeszcze przyjrzeć się możliwym źródłom czeskiej narracji.

Pierwszą kwestią, która może wymagać ponownego rozpatrzenia, jest r o d z a j z a l e ż n o ś c i, jaka łączy tekst czeski z domniemanym pierwowzorem łacińskim, w szczególności w odniesieniu do pierwszej części ŻKP⁴.

Od czasu napisania przez Josefa Truhlára przywołanych wyżej słów o zależności omawianych dwóch tekstów minęło przeszło 130 lat, w ciągu których znacznie zmienił się stan badań nad *Meditationes*

---

⁴ O miejscach zależnych od MVC Vilikovský pisał następująco: „K nejroz-sáhlejším místům, skutečně z Meditací přeloženým, patří zejména partie, líčící pokání Marie Magdaleny [...]. Podobný vstah mezi oběma texty jest i v celé řadě jiných míst, tak při líčení scény betlemské, Ježišova obřezání, útěku do Egypta, později na př. vyličení smrti Jana Křtitele a pod. Celkově jest však nejvíce závislost Života Kristova na Meditacích patrna v odstavečcích, kde v latinském textu autor vybězí čtenáře, aby sám rozjímal o tom ší onom dějství či námětu, vyplývajícím z podaného vyprávění. V českém díle jsou taková vyzvání nahrazena větami jako *Tu slušie znamenati, Tu móż každý pomysliti* atd.; výzva autora Meditací je tedy v českém textu do jisté míry – ovšem jen naznakově – realizována” (Vilikovský 1948, s. 150–151).

vitae Christi. Wykluczono autorstwo św. Bonawentury (już Vilikovský pisał o anonimowym franciszkaninie, tworzącym u schyłku XIII w.), jednocześnie przesuując datację tekstu na wiek XIV: jego połowę (Mary Stallings-Taney podaje jako *terminus post quem* ok. roku 1346, natomiast jako *terminus ante quem* rok 1364; Stallings-Taney 1997, s. XI) lub początek (zob. Wójcik 2014, s. XXXIX; do roku 1330 – Fischer 1932)⁵.

Zmiana datacji *Meditationes* oznacza, że oba opisywane teksty powstały w bardzo zbliżonym czasie. Stan ten może prowokować pytania o to, czy „luźna zależność pierwszej części” (Malura 2006, s. XVII) tekstu czeskiego od MVC nie wynika nie tyle z relacji między nimi, ile wyłącznie ze zbieżności źródeł. Wstępne rozpoznanie raczej wyklucza tę drugą możliwość (porównanie zbieżnych scen MVC i ŻKP pokazuje, że część podobieństw dotyczy tych miejsc *Meditationes*, dla których dotąd nie odnaleziono podstawy)⁶. Nie oznacza to jednak, że wszystkie miejsca opisujące podobne wydarzenia oparte zostały na MVC. Problem relacji między tymi tekstami chciałabym pokazać na trzech przykładach.

⁵ Kwestie autorstwa i datacji MVC nie są przesądzone; wydanie z 1997 r. ukazuje się jeszcze jako edycja dzieła Iohannis de Caulibusa, jednak hipotezę o nim jako autorze MVC odrzucano już w połowie XX w. (por. np. Vilikovský 1948, Dobrzeniecki 1965). Więcej o problemach atrybucyjnych – zob. np. McNamer 2009 (w innym miejscu autorka stawia tezę, że rdzeń tekstu został spisany przez włoską zakonnicę na początku XIV w.).

Prezentując trzeci odnaleziony rękopis z fragmentem ŻKP, Truhlář zauważał: „Všechny tři rukopisy [w tym najstarszy znany, rękopis Biblioteki Narodowej Republiki Czeskiej o sygn. XVII A 9 – przyp. K.B.] tyto pocházejí ze XIV století, nejstarší jest ovšem pergamenový z počátku druhé polovice téhož věku, ale všechny jsou pouhé přepisy předloh starších”. Wydaje się, że wątek niezachowanego oryginału nie został w czeskiej literaturze mediewistycznej podjęty. W mediewistyce polonistycznej temat wielowarstwowości tekstów dawnych (termin Tomasza Miki; zob. Miki 2013) poruszany jest coraz częściej.

⁶ Być może dalsze badania pozwolą na rewizję poglądów dotyczących czasu powstania obu zabytków.

1.1. Zbieżność treściowa: wynik zbieżności źródeł (pobyt Maryi w świątyni)

Pewnego rodzaju częściową zbieżność fabularną, nieściłą, wykazują rozdział III MVC (*De vita Marie Virginis ante incarnationem Filii*) oraz *O milosti svaté královny* z ŻKP, poświęcone życiu Maryi przed zwiastowaniem – służbie w świątyni. Zestawienie obszerniejszych fragmentów pokazuje jednak, że opracowania tego miejsca fabuły bardzo się różnią – oba teksty zawierają motywy i komentarze obce drugiemu z nich, a i podobne treści zostają przedstawione odmiennie⁷:

MVC	ŻKP
Circa Virgine uero ex qua incarnatio facta fuit meditari possumus uitam ipsius. Vnde scire debes quod dum esset trium annorum fuit a parentibus oblata in templum, et ibistetit usque ad decimum quartum annum. Quid autem ibi fecerit, scire possumus ex reuelacionibus suis factis cuidam sue deuote; et creditur quod fuit sanctwa Elisabeth, cuius festum solemniter celebramus. In quibus hec inter alia continentur. Quando, inquit, pater meus et mater mea me dimiserunt in templo, statui in corde meo habere Deum in patrem. Et deuote ac frequenter cogitabam quid possem facere Deo gratum ut dignaretur michi dare gratiam suam, et feci me doceri legem Dei mei. Et ex omnibus preceptis diuine legis tria precipue seruauit in corde meo, scilicet: <i>Diliges Dominum Deum tuum, ex toto corde tuo, et ex tota anima tua, et ex tota mente tua, et ex omnibus uiribus tuis. Item, diliges proximum tuum sicut teipsum. Item, odio habebis inimicum tuum.</i> Ista seruauit in animo, et statim omnes uirtutes comprehendi que in ipsis continentur, et ita te uolo doceri. Anim autem aliquam uirtutem habere non potest si Deum toto corde non diligit. Ab isto enim amore descendit	Co jest po svém narození Maria činila až do svého otdání, o tom svatý Jeroným nalezl psáno: „To svaté dítě když tři léta vstáři bieše, do chráma ji božieho Joachym a Anna s obětí přivedli, a jež bieše k uoltári po pětinašd stupních jiti, divným činem to malé dět'átko Maria tak beze všie pomoci po těch stupních k oltári vznide, jakožto by v stařejších letech byla.“ Tu obět ofěrovavše, dcerku svú Mariji s jinými pannami v chrámě ostavivše, domov se vrátista.

⁷ Podstawą cytowania tekstu czeskiego jest transkrypcja najstarszego zachowanego rękopisu zawierającego ŻKP, zamieszczona w edycji Martina Stluki z 2006 r. (Krist A). Tekst MVC, opracowany przez Mary Stallings-Taney, podaję za edycją z serii Corpus Christianorum.

omnis gratie plenitudo. Postquam autem descendit non persuerat in anima, sed fluit ut aqua, nisi inimicos suos, id est uicia et peccata habuerit odio. Qui uult ergo suam gratiam habere et possidere oportet eum cor suum ad amorem et odium ordinare. Volo te ergo facere sicut faciebam ego. Surgebam enim semper noctis medio et pergebam ante altare temple, et tanto desiderio, tanta uoluntate, et tanta affectione quanta poteram et sciebam, petebam gratiam omnipotenti Deo obseruandi illi atria precept, et Omnia alia mandata legis. Et sic stando ante altare septem petitiones Domino faciebam, que sunt he.

Primo enim petebam gratiam uua possem implorare dileccionis preceptum, scilicet ipsum diligere toto corde, etc.

Secundo petebam gratiam qua possem diligere proximum secundum uoluntatem et beneplacitum suum, et ut faceret me amare Omnia que ipse amat et diligit.

Tercio petebam ut faceret me odire et fugere Omnia que odit.

Quarto petebam humilitatem, pacienciam, benignitatem et mansuetudinem, et omnes uirtutes propter quas efficerer *graciosa ante conspectum suum. Quinto petebam ut faceret me uidere tempus in quo esset nata illa sanctissima Virgo que debebat Filium Dei portare aut parere. Et ut conseruaret oculos meos ut possem eam uidere; aures ut possem ipsam audire; linguam, ut possem ipsam laudare; manus, ut possem ei seruire; pedes, ut possem ire ad seruicium suum; genua, ut possem adorare Dei Filium in gremio eius.*

Sexto petebam gratiam obediencie mandatis et ordinationibus pontificis templi.

Septimo petebam ut templum et uniuersum populum suum ad suum seruicium conserueret.

His auditis dixit ancilla Christi: O dulcissima Domina none eratis uos gratia et uirtutibus plena? Respondit beata Virgo: Pro firma scias, quod ita me reputabam ream et uilissimam, et gratia Dei indignam sicut tu. Propterea petebam sic gratiam et uirtutes. Et iterum: Filia tu credis, quod omnem gratiam quam habui habuerim sine labore. Sed non est ita. Immop dico tibi, quod nullam gratiam, donum uel uirtutem habui a Deo sine magno labore, continua oracione, ardenti desiderio, profunda deuocione; multis lacrimis et multa afflictione, dicendo, faciendo, cogitando semper placita sibi sicut sciebam et poteram; excepta sanctificationis gratia qua sanctificata fui in utero matris. Et addidit: Pro firma scias, quod nulla gratia descendit in animam nisi per oracionem et corporis afflictionem. Postquam autem dederimus Deo que per nos possumus, licet sint parua, ipse uenit in animam, secum ferens ita altissima dona, quod uidetur anime in seipsa deficere, et perdit memoriam, et non recordatur se dixisse uel fecisse aliquid

Deo gratum. Et tunc uidetur sibi ipsi uilior et despectior quam unquam fuerit. Hucusque de dictis reuekacionibus.

Beatus uero Hieronymus de uita ipsius ita scribit: Hanc sibi regulam beata Virgo statuerat, ut a mane usque ad horam terciam oracionibus insisteret. A tertia usque ad nonam textriño opere se occuparet. A nona uero iterum ab oracione non recedebat,

quosque dum illi angelus appareret, de cuius manu escam accipere solebat.

Et melius in Dei opere et amore proficiebat. Fiebat, ut in uigiliis inueniretur prior, in sapientia legis Dei eruditior, in humilitate humilior, in carminibus Davidicis elegantior, in charitate gloriosior, in puritate purior,

Tu dievka swatá, boha chváléc, nábožně bydléše, často anděly wídadjíc a mnohé ot boha utěšenie jmiewajíc.

Jakžto prawi swatý Jeroným, piše list k Romacio a Eliodoru, jež ten obyčej dievka božie v starějšich lětech jměješe, ráno počnúc, bohu se modléše až do třětie hodiny, od šestě hodiny, což bylo třěba, božiemu chrámu dělala,

pakli kdy z chrámu vyšla a kto ji utkajě, dobré jitro nebo dobrý den nebo dobrý večer řekl, jinak nepoděkovala, než pochwálen buoh řekla.

O niej také prawi swatý Ambrož v knihách O děwicích: „Matka božie pokorného byla srdcě, řiedko mluwila, tichého chodu, múdrého smysla, v učení spažná, u vezření stydliwá, ctných nrawów plná.“

Také o niej prawi swatý Jeroným, piše list k Romancio a Eliodoru: „Tě dievky swatě nikdy ižadný nevídel hněwivy ani kdy kto od nie drzie slowo slyšal, ale jejie řeč tak jest byla milosti plná i tak slyšěti milá, jako by byla bohem promluwena, a tak bieše opatrna při swých družicích, toho ostražijíc, aby ižadná žadnú řeči nepohýřia ani se drže kdy zasmála, ani kdy jedna druhéj křiwdu učinila, ale aby vždy buoha chwálilá, radila.“ Byla také u jedení, u pití i u spaní skrovná, jakžto o niej swatý Ambrož v knihách O děwicích piše, jež jědla a pila ne pro ijednu chut ani rozkoš, ale jen pro swého žiwota posílenie, i to činiec wiece vždy na boha než na pokrm myslila, skrovně také spála, bedliwým srdcem ze sna k bohu vzdychajíc a procíťec vždy boha chwálila. Swatý také Jeroným nalězl v jedněch židowských knihách takto psáno, jež Maria byla postawy striedmé, twáři násmědě, črnú obočí, vezření nábožného, obličejě náokrúhlého. A tak byla swatého vezření, že kterýž koliwěk člověk jiej v twář vzežřěl, ten inhed v swém srdci počil zlého pomýšlenie zbawenie.

To také zwláščie utěšenie v chrámě jměješe, ež jiej anděl pokrm nebeský pšinosieše, a tak s jejie swatú milostí ochotně promluwajě, jejie srdce weličsky k bohu zažieháše, dáwajě jiej rozuměti, ež božím přikázáním má jie ote wěšho zlého ostríehati.

<p>in omni virtute perfectior. Erat enim constans et immobilis, et cum quotidie melius transisset, hanc irascentem nullus vel vidit vel audivit. Omnis sermo ejus ita erat gratia plenus, ut cognosceretur in lingua ejus Deus. Semper in oratione et in scrutatione legis Dei permanebat. Et erat sollicita circa socias suas, ne aliqua ex eis in ullo sermone peccaret, ne aliqua in risu vocem suam exaltaret, ne aliqua injurias aut superbiam contra parem suam exerceret.</p>	
--	--

Jak widać, w tekście czeskim zupełnie brak np. obszernego motywu siedmiu prósb, o spełnienie których modliła się Maryja. Opis dnia i przywołanie źródła (pism Hieronima) wykazują natomiast pewne zbieżności treściowe: *Beatus vero Hieronymus de uita ipsius ita scribit [MVC] – Jakžto praví svatý Jeroným, piše list k Romacio a Eliodoru [ŽKP]; Hanc sibi regulam beata Virgo statuerat, ut a mane usque ad horam tertiam oracionibus insisteret [MVC] – jež ten obyčej dievka božie v starších letech jmějieše, ráno počnúc, bohu š modlěše až do třetie hodiny [ŽKP]; A tertia usque ad nonam textrino opere se occuparet [MVC] – od šesté hodiny, což bylo třeba, božiemu chrámu dělala [ŽKP] oraz A nona uero iterum ab oracione non recedebat, quosque dum illi angelus appareret, de cuius manu escam accipere solebat [MVC] – To také zvláštie utěšenie v chrámě jmějieše, ež jiej anděl pokrm nebeský pšinosieše [ŽKP];* choć różnią się zarówno stopniem szczegółowości, jak i samymi detalami (por. np. godziny, w których Maryja poświęcała się poszczególnym czynnościom).

W czeskim apokryfie ostatnia informacja (anioł przynoszący posiłek) została oddzielona od reszty przytoczeniami pism – jak podaje autor – św. Ambrożego (*O dziewicich*) oraz św. Hieronima, który „należl v jedněch židovských knihách takto psáno”, charakteryzujących Maryję. Fragment zaczynający się od słów „jež jedla a pila ne pro ijednu chut ani rozkoš...” rzeczywiście jest podobny do fragmentu drugiej księgi *De Virginibus ad Marcellinam sororem suam libri tres*⁸

⁸ „Quid ego exsequar ciborum parcimoniam, officiorum redundantiam: alterum ultra naturam superfuisse, alterum pene ipsi naturae defuisse: illie nulla intermissa tempora, hic congeminos jejunio dies? Et si quando reficiendi succisisset volun-

Ambrożego – i na nim najprawdopodobniej został oparty. Na dzieło autorstwa Hieronima jako podstawę cząstki zestawionego wyżej fragmentu (w wydaniu – wersy 70–94 MVC) wskazują zarówno *Meditationes*, jak i *ŽKP*.

Badania źródłowe, których wyniki uwzględniono w edycji, dowiodły, że fragment MVC dotyczący rozkładu dnia Maryi oraz następujący tuż po nim opis jej zalet (od „Hanc sibi regulam beata Virgo...” do zdania „Quotidie uidebatur ei angelus loqui...” włącznie) oparty jest na VII rozdziale *Ewangelii Pseudo-Mateusza*⁹:

1. Erat autem Maria in admiratione omni populo. Quae cum trium esset annorum, ita maturo gressu ambulabat et perfectissime loquebatur et in Dei laudibus studebat, ut non infantula esse putaretur sed magna, et quasi triginta annorum jam esset ita orationibus insistebat. Et resplendebat facies ejus sicut nix, ita ut vix possent in ejus vultum intendere. Insistebat autem operi lanificii, et omnia quae mulieres antiquae non potuerunt facere, ista in tenera aetate posita explicabat.

2. Hanc autem regulam sibi statuerat, ut a mane usque ad horam tertiam orationibus insisteret; a tertia autem usque ad nonam textrino opere se occuparet; a nona vero hora iterum ab oratione non recedebat usque dum illi angelus Domini appareret, de cuius manu escam acciperet, et melius atque melius in Dei laudibus proficiebat. Denique cum senioribus virginibus in Dei laudibus ita docebatur, ut jam nulla ei in vigiliis prior inveniretur, in sapientia legis Dei eruditor, in humilitate humilior, in carminibus Davidicis elegantior, in caritate gratiosior, in castitate purior, in omni virtute perfectior. Erat enim constans, immobilis, immutabilis, atque cotidie ad meliora proficiebat.

3. Hanc nemo irascentem vidit, hanc maledicentem nunquam ullus audivit. Omnis autem sermo ejus ita erat gratia plenus, ut cognosceretur in lingua ejus esse Deus. Semper in oratione vel scrutatione legis permanebat, et erat sollicita circa socias suas, ne aliqua ex eis vel in uno sermone peccaret, nec aliqua in risu exaltaret sonum suum nec aliqua in injuriis aut in superbica circa parem suam existeret. Sine intermissione benedicebat Deum; et ne forte vel in salutatione sua a laudibus Dei tolleretur, si quis

---

tas, cibus plerumque obvis, qui mortem arceret, non delicias ministraret. Dormire non prius cupiditas quam necessitas fuit; et tamen cum quiesceret corpus, viligaret animus: qui frequenter in somnis aut lecta repetit, aut somno interrupta continuat, aut disposita gerit, aut gerenda praenuntiat” (PL 16, s. 209).

⁹ Choć podkreśla się, że jednym ze źródeł *Ewangelii Pseudo-Mateusza* jest *Protoewangelia Jakuba*, wymieniana także jako jedno ze źródeł *ŽKP*, w *Protoewangelii* wątek ten nie występuje.

eam salutebat, illa pro salutatione Deo gratias respondebat. Denique primum ab ea exiit ut homines, cum se invicem salutarent, Deo gratias responderent. Cotidie escam quam de manu angeli accipiebat ipsa tantum reficiebatur; escam vero quam a pontificibus consequabatur pauperibus dividebat. Frequenter videbant cum ea angelos loqui, et quasi carissimi ejus obtemperabant ei. Si quis autem de infirmantibus eam, salvus ad domum suam eadem hora remeabat (EPs-Mat, s. 74–76).

Porównanie tekstu czeskiego ze źródłem odpowiedniego miejsca MVC unaocznia, że ŽKP wykazuje w tym miejscu większą zbieżność z *Ewangelią Pseudo-Mateusza* (listami św. Hieronima) niż z samym traktatem anonimowego franciszkanina, choć i tu nie mamy do czynienia z przytoczeniem treści. Wydaje się, że to właśnie pochodzące z tego tekstu frazy:

[...] ita maturo gressu ambulabat et perfectissime loquebatur et in Dei laudibus studebat, ut non infantula esse putaretur sed magna,

podkreślające nadzwyczaj dojrzałe zachowanie małej Maryi, stanowić mogły podstawę zdania:

To svatě dietě když tři léta vstáři bieše, do chráma ji božieho Joachym a Anna s oběti přivedli, a jež bieše k uoltáři po pětinađst stupních jíti, divným činem to malé děťátko Maria tak beze všie pomoci po těch stupních k oltáři vznide, jakožto by v stařejších letech byla.

Również tu widać pewne różnice fabularne (wskazanie konkretnych godzin, w których Maryja podejmowała kolejne czynności). Brak w tekście łacińskim opisu wchodzenia Maryi po piętnastu stopniach – motyw ten występuje w szóstym rozdziale *Libellus de Nativitate Sanctae Mariae* (części *Ewangelií Pseudo-Mateusza*, która od IX w. krążyła jako niezależny tekst). Wątku tego w ogóle brak w MVC. Z kolei pochodzące z trzeciego ustępu VII rozdziału *Ewangelií Pseudo-Mateusza* zdania:

Sine intermissione benedicebat Deum; et ne forte vel in salutatione sua a laudibus Dei tolleretur, si quis eam salutebat, illa pro salutatione Deo gratias respondebat. Denique primum ab ea exiit ut homines, cum se invicem salutarent, Deo gratias responderent

mogły stanowić podstawę słów:

[...] pakli kdy z chrámu vyšla a kto ji utkajě, dobré jitro nebo dobrý den nebo dobrý večer řekl, jinak nepoděkovala, než pochválen buoh řekla.

Ewangelię Pseudo-Mateusza jako podstawę fragmentu wskazują także same odwołania do źródeł w tym miejscu czeskiej narracji. Dwukrotnie przywołuje pisarz w całym zestawionym w tabeli fragmencie list Hieronima do Chromacjusza oraz Heliodora. Przypomnijmy, że *Ewangelia Pseudo-Mateusza* (*Incipit liber de ortu beate Marie et infantia Salvatoris. A beato Mattheo evangelista hebraice scriptus st a beato Hieronymo presbytero in latinum translatus*) poprzedzona została listami między Ojcami Kościoła (w prologu czytamy: „Dilectissimo fratri sup Hieronymo presbytero Chromatius et Heliodorus episcopi in Domino salutem”). W skład tego apokryfu wchodzi także list Hieronima *De nativitate s. Mariae*, opisujący m.in. jej dzieciństwo w świątyni.

Opisane wyżej zależności między źródłami MVC, samym łacińskim traktatem oraz czeską narracją biblijno-apokryficzną – dokładniejsze wskazanie źródła przez czeskiego dominikanina, wątki pominięte przez twórcę MVC, a uwzględnione w tekście czeskim (i odwrotnie) – jednoznacznie dowodzą, że autor ŽKP znał listy Hieronima tworzące *Ewangelię Pseudo-Mateusza* i w tym miejscu kształtowania wątku przywołał je w nieco innym zakresie niż autor *Meditationes*. Także obecny w czeskim apokryfie, a nieobecny w MVC wątek odmowy przyjęcia męża przez Maryję, modlitwy mędrców i głosu z nieba być może pochodzi w tym wypadku z *Ewangelií Pseudo-Mateusza* – kwestia ta wymaga jednak dalszych analiz.

1.2. Zbieżność treściowa: wynik różnych podstaw? (Spór Miłosierdzia z Prawdą)

Choć o ŽKP mówi się jako o opartym na *Meditationes*, oba teksty rozpoczynają się zupełnie inaczej. Po prologu, w którym czeski pisarz wyklada m.in. cel swojej pracy („Ale jež jest pamět člověčie u prodlení časa k zapomnění hotova, protož já, predikátorověho zákona nedostojný duchovný, jal sem sě po to dielo, počen psáti o počátku naše-

ho spásenie”), następuje apokryficzny opis życia Anny i Joachima, zwiastowania im Maryi i jej narodzenia. W MVC nie ma tych scen, prolog zaś jest znacznie bardziej rozbudowany i zupełnie inaczej ukształtowany, oparty m.in. na prologu *Złotej legendy* oraz *Sermones super cantica* Bernarda z Clairvaux¹⁰.

Być może właśnie dlatego wątek sporu między Miłosierdziem a Prawdą w tekstach łacińskim i czeskim ulokowany jest w innym miejscu. W *Meditationes* stanowi rozdział II (*De contencione inter Misericordiam et Veritatem*), poprzedza zatem opis życia Maryi w świątyni, w *ŽKP* stanowi natomiast część rozdziału *O zvěstování svaté královny, Matky božie*. Źródłem dla MVC jest w tym miejscu *In annuntiatione Dominica* Bernarda z Clairvaux (9–14), jednak to pisarz czeski umiejscowił sam spór tak, jak św. Bernard – tuż przed opowieścią o zwiastowaniu, co może świadczyć o tym, że Czech znał i ten tekst.

Różnica w ulokowaniu wątku nie jest jedyną między dwoma żywotami. W MVC opis sporu zajmuje cały rozdział i jego główna część (ok. 1/3 objętości) ma swoje źródło w *In annuntiatione Dominica*, pozostałe partie stanowią wstęp i zakończenie (do których wydanie nie podaje źródeł innych niż biblijne). W *ŽKP* rozdział ukształtowany został inaczej: spór został poprzedzony m.in. obszernym passusem, w którym pisarz powołuje się na św. Hieronima, gdzie wyjaśnia, przez jak długi czas człowiek musiał czekać na zbawienie („To sě jest tak dlúho dlilo až právě do Syna božieho umúčení. Kak jest to byl čas dlúhy? O tom píše svatý Jeroným, ež svatý Epiphanius, řečský mudřec, nalezl v starých knihách i poslal do Cypra svatému Janu Krystostomovi, tu takto psáno bieše [...]”), a także na św. Augustyna. W MVC ustalenia tego typu stanowią rozdział I, ale – jak podaje wydanie – prowadzone są w całości w oparciu o Pismo Św. (bądź źródło do tej pory nie zostało ustalone).

¹⁰ Prolog przywołujący postacie św. św. Franciszka i Klary z oczywistych względów raczej i tak nie znalazłby się w dziele ułożonym przez czeskiego dominikana.

Już Vilikovský zauważał, że MVC bazują w tym miejscu na pismach Bernarda z Clairvaux, i podkreślał różnice między nimi a *ŽKP* w opracowaniu tego wątku:

Meditacemi jest inspirován na začátku Života Kristova také výklad o sporu Spravedlnosti a Milosrdenství před Hospodinem o osud prohřešilého člověka, ale shoda jest tu jen v základní situaci (nastíněné již sv. Bernardem, z něhož tu Meditace čerpaly), rozvedení jest v obou dílech odchylné. Tím připomíná tato část jiná místa Života Kristova, na nichž se zdá souvislost s Meditacemi rovněž nepochybná, ale jen potud, dokud se omezujeme na porovnávání obou těchto spisů. Přibereme-li k srovnání ještě další materiál, na př. Legendu zlatou (ve znění latinském i českém), stane se velmi často, že nelze rozhodnouti, odkud autor Života Kristova čerpal. Často se zdá, jako by Meditace, Život Kristův i Legenda aurea používaly stejného materiálu, a jejich shody byly vysvětlitelné právě tímto shodným základem. Pokud se nepodaří nalézt jiný pramen, v němž by byly obsaženy prvky, které se v Životě Kristově při srovnání s Meditacemi a Legendou zlatou jeví jako samostatné, bude nutno předpokládati, že původce Života Kristova měl dosti rozsáhlé vlastní znalosti církevní literatury a dovedl jich při sestavování svého díla dobře použiti (Vilikovský 1948, s. 151).

Rzeczywiście – wątek sporu jest tylko jednym z kilku, którymi obudowany został temat zwiastowania w tekście czeskim, co można łatwo zaobserwować, zestawiając MVC, jego źródło oraz początek rozdziału czeskiej narracji biblijno-apokryficznej (aż do końca sceny sporu)¹¹.

Narracja w tekście czeskim zbudowana została w zupełnie inny sposób i – jak się wydaje – oparto ją na wielu źródłach¹², w samym tekście zaś obecne są odwołania do innych dzieł (np. wspomnianego wcześniej listu Epifaniusza z Salaminy do Jana Chryzostoma, orygi-

¹¹ Zaobserwowana przez Vilikovského zbieżność między MVC a *Złotą legendą* może wynikać z tego, że ta ostatnia stanowiła jedno ze źródeł *Meditationes*. Kwestia wspólnych miejsc wszystkich trzech tekstów wymaga dalszych badań.

¹² Oczywiście zawsze należy dopuścić możliwość, że twórca korzystał z gotowej kompilacji, a nie posiłkował się jedynie własną pamięcią, dopóki jednak nie odnaleziony zostanie starszy tekst zawierający taką samą lub podobną sekwencję przywołań, można domniemywać, że wybór autora *ŽKP* nosi w tym miejscu znamiona indywidualności.

nalnie greckiego, a przepisane na łacinę przez świętego Hieronima, św. Augustyna – *O bożiem umučení*, jak określa pisarz; jak dotąd dokładnego źródła nie znaleziono). Warto zwrócić też uwagę, że dwukrotnie w tym fragmencie ŻKP przywołany zostaje św. Bernard – raz ze wskazaniem konkretnego dzieła (przytoczonej wyżej homilii), raz – podobnie jak w MVC – wzmiankuje się go tylko z imienia, w komentarzu do sporu – wyjaśnieniu, dlaczego z osób Trójcy św. to Syn został wydany. Wątek ten jest znacznie bardziej rozbudowany w tekście czeskim, kolejność wymienienia osób Trójcy również w obu tekstach jest różna. To, że w przywoływanej homilii św. Bernarda nie ma analogicznego miejsca, a do czasu opracowania wydania *Meditationes* nie odnaleziono jego źródła, nie świadczy jeszcze o tym, że jest on – co do myśli – autorskim wkładem twórcy MVC; autorzy obu analizowanych tekstów dobrze znali i często przywoływali pisma św. Bernarda (w ŻKP jest on drugim po Augustynie autorytetem, na który powołuje się anonimowy dominikanin – wprost przywołany zostaje dwadzieścia razy; według wykazu źródeł do MVC jego pisma są źródłem ponad 130 miejsc traktatu¹³), a sam Bernard bardzo często poruszał w swoich pismach temat Trójcy św. Należałoby zatem dopuścić możliwość, że uzupełnienie ma charakter niezależny.

Nie można zresztą z całą pewnością stwierdzić także, że bezpośrednią podstawą tego miejsca ŻKP jest kazanie Bernarda z Clairevoux: wprawdzie w obu tekstach występują cytaty z tych samych ksiąg Starego Testamentu (*Księga Psalmów*, *Księga Izajasza*) w kontekście prośby o zmiłowanie się, ale pochodzą one z innych miejsc Pisma.

Porównanie analogicznych miejsc tekstu Bernarda, MVC i ŻKP pokazuje ponadto, że wątek rozmowy ludzi, uosabianych przez Rozum, z Bogiem, ich prośba o miłosierdzie, znajduje się wyłącznie

¹³ Na marginesie warto zaznaczyć, że chociaż pisarz czeski często przywołuje autorytety kościelne, w całym ŻKP ani razu nie pojawia się imię Bonawentury, któremu już pod koniec średniowiecza przypisywano autorstwo MVC. Z kolei w MVC niemal w ogóle nie przywołuje się pism św. Augustyna.

w tekście czeskim (i – ponieważ następuje przed przywołaniem przez pisarza Augustyna i Bernarda – może mieć zupełnie inne źródło¹⁴), a sam dialog w ŻKP został nie tylko skrócony, ale i ukształtowany w zupełnie inny sposób (wina Adama zostaje nadmieniona jedynie na początku całego rozdziału, przywoływane są inne miejsca Pisma Św., partie opisowe w ŻKP zostały udratyzowane). Trudno w tym wypadku mówić jednoznacznie o oparciu się na MVC – także i to opracowanie wątku może mieć charakter niezależny, różnice między homilią Bernarda i tekstem czeskim mogą być natomiast skutkiem cytowania z pamięci bądź posiłkowania się jeszcze innym tekstem pośrednim.

1.3. Zbieżność: częściowa zależność (nawiedzenie Elżbiety)

Nawiedzenie Elżbiety przez Maryję to kolejny wątek, który przez pisarzy obu analizowanych tekstów został ulokowany inaczej – w czeskim żywocie znajduje się w rozdziale *O vráčení Josefov k Mariji* i następuje już po opisie snu Józefa; w *Meditationes* natomiast bezpośrednio po opisie zwiastowania (stanowi cap. V – opis snu Józefa zaś część cap. VI). Zrąb opowieści w obu wypadkach oparty jest na *Ewangelii wg św. Łukasza*. Dodatkowo wśród źródeł MVC, jak podaje wydanie, mogły znaleźć się fragmenty *Opuscula sancti patris Francisci Assisiensis*, *Historii szkolnej* Piotra Comestora oraz fragmenty zbieżne z fragmentami liturgii.

Ukształtowanie sceny w obu tekstach wykazuje zarówno podobieństwa, jak i różnice:

MVC: V Quomodu Domina nostra ivit ad Elizabeth	ŻKP: O vráčení Josefov k Mariji
Post hec, recognitas Domina uerborum angeli que dixit de consorbina sua Elisabeth, eam uisitare proposuit ad congratulandum eidem ac seruiendum. Iut ergo una cum Ioseph sponso sua a Nazareth ad dominum ipsius, que distabat a Hierusalem per triginta quat-	[...] Potom Matka boží zpomenuvši na to slovo, ješto ji byl archanděl řekl, aj tot' Alžběta, přivuznicě tvá počala jest dieťem v starosti svéj, inhed se vschopivši Matka boží a s ní Josef, pěstún jeje, jakžto svatého Lukáše Čtěnie praví, vzešla spěšně na horu k svatěj

¹⁴ Choć sama prośba o miłosierdzie – suplika wnoszona przez aniołów – pojawia się w pierwszym rozdziale MVC.

<p>tuor uel triginta quinquaginta miliaria, uel circa. Non ergo retardatur asperitate uel longinquitate tue, sed cum festinatione iuit, quia uolebat diu in publico uideri. Et sic non erat ex conceptu Filii aggrauata ut alius mulieribus communiter contingit. Non enim fuit Dominus onerosus matri. Conspice hic quomodo uadit sola cum sponso suo regina celi et terre, et non eques sed pedes. Non ducit frequentiam militum uel baronum, non carmeriarum et domicellarum comitium, Vadunt autem cum ea paupertas et humilitas et uerecundia, omniumque uirtutum honestas. Est enim Dominus secum: magnam et honorabilem comitium habet, sed non huius seculi unam et pomposam. Cum autem intrat domum salutit et amplexatur eam tenerime, et exclamat pre gaudio decens: <i>benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus uentris tui. Et unde hoc michi, ut ueniat Mater Domini mei ad me?</i> etc. Quando enim Virgo salutauit Elisabeth repletus est Ioannes in utero Spiritu Sancto, repleta est etiam et mater. Nec prius repletur mater quam filius, sed filius repletur replet et matrem, non quidem in anima matris aliquid efficiendo, eo quod in ipso Spiritu Sancti gratia affluentior refulgebat, et prior gratiam sensit. Quia sicut illa Mariam, sic iste audentem Domini sensit. Et ideo exultauit, et illa prophetice locuta est. Vide quanta uirtus sit in uerbis Domine, quia et prophetauit, <i>dicens: Benedictus Dominus Deus Israel, etc.</i> Et sic in domo illa hec duo pulcherrima cantica, scilicet Magnificat et Benedictus facta fuerunt.</p>	<p>Alžbětě i vešla w dóm Zacharów, otčě swatěho Jana Krstitele. To swatá Alžběta uslyšěvši, proti ni radostně vyšla, k nížto Matka božie večě: „Zdráva buď“, má milá sestro Alžběto.“ K tomu swatá Alžběta, jako se v radostnej mysli vztrhši, Duchem swatým se zažěši, přitulivši ji, zavalavši, večě: „Požehnaná ty mezi ženami a požehnaný plod života tvěho. Otkad mi jest to spadlo, ež jest matka mého hospodina přišla ke mně!“ A jakž brzo Matka božie swatě Alžbětě na zdravie vztázala, tak inhed dět'átko, swatý Jan Krstitel, jsa u břise své matky, byl Ducha swatěho naplněn. A tu pravie někteří mistři mistři, ež se jest to mohlo nad přirozený běh boží moci státi, ež jakěž jest swatý Jan, u břise své matky jsa, svému se Spasitelovi poradoval, takéž jest v tuž hodinu jemu se poklonil. V tu dobu Matka božie swatě Alžbětě v tej radostnoj hodině odpověděla a řkúc: „Magnificat anima mea dominum.“ to jest řečeno: Veličí duše má hospodina. „A veselil se jest duch můj u božě, Spasiteli mém. Neb jest vezřel na pokoru roby své, aj z toho blaženú mě budú vzyvatí všickni národové. Neb veliké věci učinil mi jest, jenž mocný jest a swatě jmě jeho. A milosrdie jeho od roda v rody bojicím se jeho. Učinil jest moc v svém rameni, rozehnal jest pyšné mysli jich srdce. Ssadir jest mocně s stolicě a povýšil jest pokorných. Hladovité naplnil jest dobrými věcmi a bohatě nechal jest prázdný. Přijal jest Israhel dítě své, zpomenuv na své milosrdie. Jakž jest mluvil k našim otčóm, Abraham a jeho sěmeni, na věky. Chvála Otci, Synu i swatěmu Duchu, jakžto jest bylo na počátčě i nyní i vždy i na věky věkóm.“ Amen. A tak počensí, tu slavnú a utěšnú piesen všicku dokonala a potom s swatú Alžbětú spolu sědše, počesta sebe s uobí stranú tázati, kterúm jsta činem diet'atma počele. A o to mezi sebu radostně pomlúvajice, veliké v duši utěšenie a veselě jmějista. I přěbyla tu Matka božie u swatě Alžběty tři měsice, jie s velikým náboženstvím poslúchajíc, jako by zapomněla pro svú velikú pokoru, ež jest Matka božie a jsuc královna nebeská a všeho světa paní. O, kak jest to byla tehdy přěčastná šeleď spolu se sebrala. O, kak přeslovutně matky s svými dietkai, Maria Spasitele a swatá Alžběta swatěho Jana Krstitele nosiešta, a při nich dva kmeti přěsvatá, swatý Josef, pěstun Matky božie, a swatý Zachar, otec swatěho Jana.</p>
<p>Domina autem stans post aliquam cortinam ne uideretur ab hominibus qui conuenerant ad circumcissionem Ioannis, auscultabat attente canticum illud in quo de filio suo fiebat mencio, et omnia conferebat in corde sup tanquam sapientissima.</p>	<p>A když ten čas přišel, porodila swatá Alžběta syna svého, swatěho Jana. Tu jest byla Matka božie a jako snážná služebnicě najprvé to dět'átko svýma rukama povzdvihla i povila a to swatě dítě, jakžto by rozumělo, vešdy Matčě boží v uoči bez přestánie hledieše. A jakžto pravi jedna řečská kniha, když Matka božie toho diet'átka, swata Jana Krstitele, swatje Alžbětě svýma rukama podáváše, to dět'átko vešdy na Matku boží se ohlédáše. V nížto hodinu Matka božie to vidúci, přitúledíc je cělováše. O, přěčastné dítě, swatý</p>

	<p>Jene, ež si tak bohem darován, že jsi boží Matku pěstunú jměl. Potom osmý den podlé Starěho zákona swatý Jan jest obřezán, a tu jemu jest Johannes, točis Jan, jmě vzděno. A tu jest promluvil otec jeho, sswatý Zachar, hlasem swatěho proročství a řka: „Požehnaný hospodin buoh israhelský, neb jest navšćevil i učinil vykúpenie lidu svého i vxdvihl jest roh spasenie nám v domu Davida, dítěe svého. Jakž jest mluvil skrze usta swatých, ješto sú ot věkú, proroków jeho. Spasenie ot našich nepřátel a z rukú všech, ješto nenávidie nás. Učiniti milosrdie s uotci s našimi a pomnieti ustavenie svého swatěho. Právem přísěžným, ješto jest přísáhl k Abrahamovi, k uotci našemu, dáti se nám. Abychom bez strachu, ot ruky našich nepřátel zbaveni, slúžili jemu. V swatosti a v pravednosti před nim všech našich dni. A ty, dítě, prorok přěnajvyššiego budeš nazván, neb přědeješ před obličejem hospodinovým pripravovat čest jeho. Dá ti umenie spasenie lidu na odpúšćenie jich hřiechów. Skrze trěva milosrdie boha našeho, v nichžto nás jest navšćevil po vschodě z vysoka. Posvětili těm, jížto ve tmě a v stieni smrti jsú, naprav ty nóh našich na cestu pokojě. Chvála Otci etc.“ V tu hodinu Matka božie za oponú, ješto swatá Alžběta ležala, stáše, znamenajíc, co se o jejie synu, Jesu Kristu, skrze swatěho Zacharě proročsky prolašováše.</p>
<p>Tandem ualefaciens Elizabeth et Zacharie, ac benedictus Ioanni, rediit ad domum sue habitacionis Nazareth.</p>	<p>Zatím Matka božie vzešší otpušćenie ot swatě Alžběty a ot swatěho Zacharě, domów se do Nazareta vrátila, swatěho Jana v kolěbčě požehnavši.</p>
<p>In qua reuersione paupertatem eius adinuicem reuoca. Redit enim ad domum, in qua nec panem nec unum, nec alia necessaria est inuentura. Sed nec possessiones habebat nec pecuniam. Stetit his tribus mensibus apud illos forte opulentos. Nunc autem redit et paupertatem suam, et ut propiis manibus laborando uictum procurat. Compatere sibi, et in amorem pauperitas accendere.</p>	<p>Tuto každý sbožný křest'an pomysliti může o pokorněj chudobě Matky božie, ež se domów vrátivši, kusa chleba ani krápě pitie, ani ižádně potreby nenalezla. A nadto ani dědin, ani platów peněžitých jměla a u swatě Alžběty tři měsice ctnú potřebu jměvši, domów se k chudobě vrátila, nic nejmajíc, než což svýma swatýma rukama vydělala. Pronežto každý křest'an na jejie chudobu se rozpomena, s právem má na chudě dievky a sirě vdovy laskav býti, a zbláščě králi a kniežata, jimžto jest buoh přikázal, aby zvláščě sirých lidí a chudých vdov obráncě byli. Pakli by kto chtěl věděti, proč jest to buoh zpósobil, ež jest swatá dievka za muž dána, jížto jest byl sobě za matku zwolil a čistú děvici na věky ostavil, k tom světi mistři odpovídaji, ež jest to proto Duchem swatým zposobenó, aby, když by Syna božieho nosila, nikte se na ni nic zlého nedomněl, by neprávě počala. A druhé aby jeho swatě narozenie bylo diáblóm zatajeno, nebo, by jeho byli diábli u božství seznali, byli by jeho swatě krve prolitie, kadyž mohúc, rušili.</p>

Tym razem następująca po opisie powrotu Maryi do Nazaretu apstrofa do odbiorcy, nawołanie do rozważania jej ubóstwa, w tekście czeskim odpowiada treściowo MVC, choć w stosunku do łacińskiego fragmentu zaczynającego się od „In qua reuersione paupertatem eius adinuicem reuoca” jest bardziej rozbudowana o szczegółowe instrukcje (od fragmentu „Pronežto každý křest’an na jejie chudobu sě rozpomena, s právem má na chudé dívky a siré vdovy laskav býti”). Po opisie ubóstwa Maryi następuje wyjaśnienie, dlaczego Bóg chciał, aby Maryja wyszła za męż – wyjaśnienie to w MVC znajduje się w następnym rozdziale (*De conversatione et habitacione et vita quam Domina fecit cum sponso. Matth. 1* – „Attende hic bene, quia multa et pulchra discere poteris. Quia si dubitas quare Dominus uoluit matrem suam habere uirum cum semper uellet eat uirginem esse, rospndetur propter tria, ut scilicet ne grauida infamaretur, ut uiri ministerio frueretur et societate, et ut diabolo portus Filii Dei occultatetur”). Warto zauważyć, że w odróżnieniu od MVC pisarz czeski przywołuje w tym miejscu jedynie dwa powody (brak odpowiednika frazy *ut uiri ministerio frueretur et societate*), nie wskazując bezpośrednio źródła („k tom světí mistři odpovídají”).

Opis pobytu Maryi u Elżbiety w tekście czeskim jest przede wszystkim znacznie dłuższy. Obecnemu w MVC:

Domina autem stans post aliquam cortinam ne uideretur ab hominibus qui conueniant ad circumcisionem Ioannis, auscultabat attente canticum illud in quo de filio suo fiebat mencio, et omnia conferebat in corde sup tanquam sapientissima

odpowiada dłuższy opis (być może zaczerpnięty – jak sugeruje pisarz – z którejś z ksiąg greckich) narodzenia i obrzezania Jana.

Analogiczny opis znaleźć można w polskim XVI-wiecznym *Żywocie Pana Jezusa Krysta* Baltazara Opeca, w pierwszej części opartym m.in. na MVC:

O narodzeniu świętego Jana, bożego krzyciela

Kiedy czas porodzenia Elżbieta miała, [Elżbieta] porodziła krzyciela bożego, Panna naświętsza wtenczas tam nie była, jako panna sromieźliwa, a wszakoż rychło potym świętego Jana piastowała, karmiła, posługując Elżbiecie jako dzieweczka pokorna. Bogostawione dziecię, jakoby człowiek rozumny, poglądało na Pannę

Maryją wesoło, a temu się dziwuje, iż go Boża Matka piastuje. A gdy Panna Elżbiecie podawała dziecię, ku Pannie dziecię oczy obracało, bo w jej żywocie Boga znało. Ubacz tu wielką dostojność tego dziecięcia i świętość, żadny od początku świata człowiek takiej piastunki nie miał ani będzie miał do skonania świata, jako to dziecię miało. O, wielkie dary i przywileje dał Pan Bog temu świętemu, o których ja tu umysłu nie mam powiedzieć.

Tylko, gdy dnia osmego obrzezan, imię jemu dano Jan. Ociec jego Zacharyasz, który był niemy, przemówił, a piosnkę, którą kościół śpiewa, słożył, rzekąc: „Bogostawiony Pan Bog Izraelski, i<ż> nawiedził i odkupił lud swój żydowski, i podniósł rog zbawienia nam w domu Dawida, dziecięcia swego: jako mówił jest przez usta świętych, którzy od wieka są proroków jego, zbawienie z nieprzyjaciół naszych i z ręki wszytkich, którzy nienawidzieli nas. Ku uczynienia miłosierdzia z ojcy naszymi, a rozpamiętać się na testament swój święty, na przysięgę, którą przysiągł od Abrama, ojca naszego, iż się nam miał dać, aby przez bojaźni, z rękę nieprzyjaciół naszych wybawieni[e], służylibysmy jemu w świętości i w sprawiedliwości przy nim po wszytki dni nasze. A ty, dziecię, prorokiem Nawyższego będziesz, pojedziesz <bo>wiem przed obliczym Pańskim sprawić drogi jego. Aby dał umienie zbawienia ludu jego na odpuszczenie grzechów ich. Przez wnętrze miłosierdzia Boga naszego, w których nawiedził nas, wschodząc z wysoka. Aby zaświecił tym, którzy w ciemnościach i w cieniu śmierci siedzą, aby sprawił nogi nasze na drogę pokoja”. Naświętsza Panna tego pienia z pilnością słuchała, a porozumiewszy, iż to o jej synie mówił Zacharyasz, wszytki ony słowa w swym sercu zachowała jako Panna mądra.

Zwłaszcza obecność wątku piastowania przez Maryję małego Jana może wskazywać na to, że w obu apokryfach słowiańskich zaczerpnięto go (pośrednio lub bezpośrednio) z tego samego źródła bądź że był to motyw w średniowieczu popularny, wykorzystywany np. w kazaniach¹⁵. Apostrofy w obu tekstach różnią się – w czeskim *Životě* użyto zwrotu bezpośrednio do Jana:

Ó, přěsčastné dietě, svatý Jene, ež si tak bohem darován, že jsi boží Matku pěstúnú jměl,

w tekście polskim (być może jest to ślad autorski – chęć dostosowania treści do tych miejsc dzieła, które wzorowane były na MVC) – do czytelnika:

---

¹⁵ Oczywiście istnieje także możliwość, że występował on w niezachowanej do czasów dzisiejszych redakcji MVC.

Ubacz tu wielką dostojność tego dziecięcia i świętość, żaden od początku świata człowiek takiej piastunki nie miał ani będzie miał do skonania świata, jako to dziecko miało.

Tekst czeski nie wspomina też o tym, że Maryi nie było przy narodzinach Jana¹⁶.

Takie nieustanne rozszerzanie wątków jest typowe dla piśmiennictwa apokryficznego, także dla pisarza ŻKP, który nawet gdy pozostaje blisko MVC, niemal nigdy nie poprzestaje na tym, co zapisano w łacińskim traktacie.

Podobny mechanizm można zaobserwować np. w scenie obrzezania Jezusa. Pisarz czeski, podobnie jak autor MVC, przywołuje tu pisma Bernarda z Clairevaux, ale w innym kontekście; sławiąc imię Jezusa, sięga także do cytatów z innych miejsc Pisma Św. (*Księgi Psalmów*). Wprawdzie w tekście łacińskim zaznaczone zostało, że w tym dniu Jezus po raz pierwszy przelał krew za ludzi („Secundum quod hodie factum fuit, eciam quia incepit Dominus Iesus suum sacrificium sanguinem pro nobis effundere”), jednak drugi z powodów, który pisarz czeski podaje dla uzasadnienia, dlaczego Jezus w ogóle musiał zostać obrzezany, w ŻKP pochodzi już z pewnością z innego źródła („K tomu svatí mistři pravie, ež to slušie všem kniežatóm najprvé na sobě držěti, kteráž ustavenie svým lidem činie...”), podobnie samo uwielbienie imienia mogło pojawić się w którymś z kazań na ten dzień (por. np. kazania Bernarda). Punkt wspólny obu tekstów bezsprzecznie stanowi w tym miejscu wprowadzający motyw *compassio* wątek płaczu dzieciątka i pocieszania przezeń Maryi – dla tego fragmentu MVC do tej pory nie odnaleziono źródła; w tekście łacińskim jest on znacznie bardziej rozbudowany, ukształtowanie fabularne również dowodzi, że tekst czeski nie jest w tym miejscu t ł u m a c z e n i e m traktatu łacińskiego.

¹⁶ Na marginesie warto zauważyć, że tekst polski i czeski wykazują w tym miejscu mniejsze podobieństwo niż w wypadku zbieżnych treściowo i językowo fragmentów RP i ŻKP, co może stanowić kolejny argument na potwierdzenie tezy, że omówiony w innym miejscu fragment RP oparty jest bezpośrednio na tekście czeskim (zob. Borowiec 2015b).

2. Podsumowanie. Perspektywy

Powyższy przegląd ma charakter zaledwie rekonesansu, ale skłania do zastanowienia się, czy uzasadnione jest mówienie o zależności całej pierwszej części czeskiego *Života Krista Pána* od MVC. Jeśli tak, w jaki sposób ją rozumieć?

Zestawienie analogicznych miejsc MVC i ŻKP oraz źródeł łacińskiego traktatu pozwoliło stwierdzić, że:

- 1) obok miejsc jednoznacznie sugerujących zależność od MVC (jak nawrócenie Marii Magdaleny czy ucieczka do Egiptu, por. Vilikovsky 1948, s. 150–151) część podobnych treściowo miejsc wykazuje zbieżności jedynie pozorne – czego przykładem jest opis przebywania Maryi w świątyni. Dla tego miejsca tekstu czeskiego udało się wskazać inne niż *Mediationes* źródła: *Ewangelię Pseudo-Mateusza* (wraz z *Libellus de Nativitate Sanctae Mariae*), *De Virginibus ad Marcellinam sororem suam libri tres* Ambrożego; tym samym poszerzony został kontekst źródłowy czeskiej narracji biblijno-apokryficznej;
- 2) niektóre opracowania wątków w ŻKP mogły, ale nie musiały powstać na bazie *Meditationes*. Świadczyć mogą o tym nie tylko różnice treściowe, ale i umiejscowienie danej sceny w tekście czeskim (por. np. różnice w lokalizacji sporu między Miłosierdziem a Prawdą) czy jej popularność w średniowieczu.

Kwestia ustalania źródeł dla takich fragmentów jest bardzo skomplikowana z uwagi na średniowieczną technikę pracy nad tekstem. Przy wskazywaniu możliwych pierwowzorów danej sceny nie sposób bowiem posiłkować się nawet wiedzą o księgozborze autora, zwłaszcza w wypadku, gdy jednym z możliwych pierwowzorów jest kazanie lub homilia:

It has been known for a long time that the publication of the information during the medieval period often occurred by means of sermons and such oral forms. So Bernard of Clairvaux's preaching of the Crusades was disseminated quickly through Western Europe both by direct preaching on his part and by others preaching what he had said. This was also an early Church custom; Cyril of Alexandria composed many

sermons which he sent to all the bishops of Greece, who, in turn, memorized them and preached them to their own congregations. All sorts of material was disseminated in this way (Carruthers 2013, s. 198).

Należy też przypomnieć, że średniowieczni pisarze bardziej ufali własnej pamięci, ćwiczonej nieustannie podczas długich lat nauki (w literaturze zwraca się uwagę na to, że na miniaturach przedstawiających studentów pochylających się nad księgą rzadko widuje się ich z piórem w dłoni) i praktyki, niż odpisom sporządzanym przez niedokładnych kopistów¹⁷. Czytano po to, by zapamiętać. Kiedy pozbawiony ksiązek Wilhelm Ockham przebywał w klasztorze franciszkańskim w Monachium, gdzie tworzył swój *Dialog*, korzystał z „biblioteki pamięciowej”:

He does indeed ask those with access to a supply of books to perfect his work, but what Ockham meant by „perfect” is not „to correct” in our sense (as a modern scholar, forced into similar circumstances, might beg indulgence for inexact citations, pleading a faulty memory). Ockham means to complete or fill in and add more; he apologizes for only skimming the surface of his analyses and espositions of the subject [...], for if he had the latest material he would be able to fill out the contents he had earlier stored in his memory. This incomplete and prefatory work composed largely from memory fills 551 folio pages with material that is certainly not of an elementary nature (Carruthers 2013, s. 197–198).

Niewykluczone zatem, że w pewnych miejscach, w których narracja w znaczący sposób odbiega od MVC, mamy do czynienia albo z porzuceniem trzymania się MVC na rzecz jego źródła lub innego dokładniejszego opracowania albo po prostu z kompilacją, której autorem był pisarz ŻKP. Możliwe także, że z łacińskiego traktatu korzystał czeski dominikanin wybiórczo, przejąwszy przede wszystkim sposób prowadzenia narracji (zwroty do odbiorcy), w części miejsc opierając się ponadto na samym tekście MVC, ale twórczo go przetwarzając i uzupełniając w miarę swoich możliwości. W takim ujęciu MVC byłoby w pierwszej kolejności inspiracją, dopiero później źródłem, jednym z wielu.

¹⁷ Having a good memory is virtually as good as having the book itself, and better than having an untrustworthy written copy of it” (Carruthers 2013, s. 200).

Fragment analogiczny do jednego z motywów sceny nawiedzenia świętej Elżbiety, niemający swojego odpowiednika w MVC, znajduje się w polskim *Żywocie Pana Jezusa Krysta Opeca*. Być może dalsze badania porównawcze staropolskich i czeskich narracji biblijno-apokryficznych pozwolą wskazać więcej takich miejsc¹⁸ oraz ich źródła.

Pojawienie się pełnej edycji ŻKP stwarza możliwość pogłębionych studiów źródłowych, których wynikiem mogłaby być nowa edycja (podobnie jak w wyniku MVC czy *Rozmyślenia prze-myskiego*), być może elektroniczna.

Zdecydowanie warto przeprowadzić podobne zestawienia dla pozostałych scen ŻKP, by wskazać wszystkie miejsca, które prawdopodobnie zostały oparte na MVC, oraz takie, których zbieżność z tekstem łacińskim może być wynikiem tylko korzystania z tej samej podstawy. Być może warto poddać też weryfikacji choćby tezę o *Historii Józefa Cieśli* jako o jednym ze źródeł ŻKP (przypomnijmy – informacja taka znajduje się we wstępie do wydania) – ponowna uważna lektura obu tekstów raczej wykluczałaby ten apokryf z pola badawczego¹⁹. Warto też przyjrzeć się szerzej podobieństwom między *Ewangelią Pseudo-Mateusza* a ŻKP; w artykule problem ten został jedynie wstępnie zarysowany. Należałoby także sprawdzić odwołania podawane przez samego autora – jak wykazano w innym miejscu (por. Borowiec 2016), atrybucja nie zawsze jest z dzisiejszego punktu widzenia trafna.

¹⁸ W przygotowaniu: porównanie zbieżnych miejsc ŻKP oraz ŻPK Opeca.

¹⁹ Pochodząca z VI lub VII w. *Historia Józefa Cieśli* to apokryf Nowego Testamentu, którego narratorem jest Jezus; jego treść znacznie odbiega zarówno od przekazów ewangelicznych, jak i tradycji chrześcijańskiej. Trudno powiedzieć, które sceny miałyby być wzorowane na tym apokryfie; wydaje się zresztą, że autor ŻKP po wątki typowo apokryficzne sięgał bardzo rzadko, wyłącznie wtedy, gdy sankcjonował je któryś z autorytetów kościelnych (jak Hieronim *Ewangelię Pseudo-Mateusza*, Bernard spór między Miłosierdziem a Prawdą czy rzekomo Augustyn – a w istocie najprawdopodobniej Grzegorz Cudotwórca – rozmowę Gabriela i Boga przed zwiastowaniem).

Dopiero pełne zestawienie prawdopodobnych podstaw czeskiego tekstu pozwoli odpowiedzieć na pytanie o stopień samodzielności czeskiego dominikanina i o jego sposoby kształtowania całości *Života*²⁰.

Źródła

- EPs-Mat Michel C., *Évangiles apocryphes*, t. 1, *L'évangile de l'Enfance*, rédactions syriaques, arabe et arméniennes, traduites et annotées par Paul Peeters, Paris 1924. Online: http://www.areopage.net/Patristique/Peeters_Apocryphes.pdf [dostęp: 30.03.2016].
- MVC Iohannis de Caulibus, *Meditaciones vite Christi*, olim S. Bonaventuro attributae, cura et studio M. Stallings-Taney, Turnholti 1997.
- PL Ambrosius, *De Virginibus ad Marcellinam sororem suam libri tres*, [w:] *Patrologia Latina*, ed. J.P. Migne, t. 16, Parisiis 1843, 187–232, on line: http://www.documentacatholicaomnia.eu/02m/0339-0397,_Ambrosius,_De_Virginibus_Ad_Marcellinam_Sororem_Sua_Libri_Tres,_MLT.pdf [dostęp: 10.04.2016].
- ŽKP *Život Krista Pána*, ze staročeských rukopisů připravil k vydání M. Stlučka, Brno 2006.

Literatura

- Adamczyk M., 1993, *Religijna proza narracyjna do końca XVI wieku*, [w:] *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska, K. Dybciak, Lublin, s. 7–40.
- Borowiec K., 2015a, *Filologiczne wydanie »Rozmyślenia przemyskiego« a czeski »Život Krista Pána«*, „LingVaria” 10, nr 2 (20), s. 179–192.
- Borowiec K., 2015b, *W stronę badań słowiańskich kontekstów staropolskich apokryfów (I). O czeskiej podstawie fragmentu »Rozmyślenia przemyskiego«*, „Slavia Occidentalis” 72, nr 1, s. 8–25.
- Borowiec K., 2016, *W poszukiwaniu czeskiego kontekstu »Rozmyślenia przemyskiego«*. »Rozmyślenie przemyskie« a »Život Krista Pána«, [w:] »Rozmyślenie przemyskie« – świadectwo średniowiecznej kultury religijnej i językowej, red. J. Bartmiński, A. Timofiejew, Przemyśl [w druku].
- Carruthers M., 2013, *The Book of Memory. A Study of Memory in Medieval Culture*, 2 ed., Cambridge.

²⁰ Dotychczasowe analizy potwierdzają sąd o dużej erudycji i znajomości pism autorytetów kościelnych (zob. Vilikovský 1948).

- Černušák T., Prokop A., Němec D., 2001, *Historie dominikánu v Českých zemích*, Praha.
- Dobrzaniecki T., 1965, *Legenda średniowieczna w piśmiennictwie i sztuce – Chrystofania Marii*, [w:] *Średniowiecze. Studia o kulturze II*, red. J. Lewański, Wrocław, s. 7–130.
- Fischer C., 1932, *Die »Meditationes vitae Christi«, ihre handschriftliche Überlieferung und ihre Verfasserfrage*, „Archivum Franciscanum Historicum” 25, s. 3–35.
- Jiroušková L., 2007, *Edice versus transkripcie aneb zapomenutá ediční praxe? „Listy filologické”* 130, z. 3–4, s. 373–380.
- Koudelka V., 1957, *Zur Geschichte der böhmischen Dominikanerprovinz im Mittelalter III. Bischöfe und Schriftsteller*, „Archivum fratrum Praedicatorum”, nr 27, s. 39–119.
- Kozaryn D., 2001, *Kształt stylistyczny »Rozmyślań dominikańskich« na tle innych pasji staropolskich*, Szczecin.
- McNameer S., 2009, *The Origins of »Meditationes vitae Christi«*, „Speculum” 84, nr 4, s. 905–955.
- Malura J., 2006, *Mezi vyprávěním a kontemplací*, [w:] *Život Krista Pána*, ze staročeských rukopisů připravil k vydání M. Stlučka, Brno: Host, s. XI–XXX.
- Mazurkiewicz R. 2007, *Kilkanaście dalszych uzupełnień do źródeł »Rozmyślenia przemyskiego«*, [w:] *Amoenitates vel lepores philologiae*, red. R. Lasowski, R. Mazurkiewicz, Kraków 2007, s. 198–201.
- Mika T., 2013, *Genetyczna wielowarstwowość i złożoność tekstów staropolskich a ich badania historycznojęzykowe. Rekonesans*, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego” 68, s. 131–145.
- Mika T., 2015, *Problemy z »Rozmyśleniem przemyskim«*. *Formułowanie sądów ogólnych a wielowarstwowość średniowiecznego tekstu*, „LingVaria”, nr specjalny, s. 87–104.
- Nechutová J., 2007, *Die lateinische Literatur des Mittelalters in Böhmen*, Böhlau Verlag, Köln, Weimar, Wien.
- Opec B., 2014, *Żywoć Pana Jezusa Krysta (1522)*, wyd. i wstęp W. Wydra i R. Wójcik, wstęp ikonograficzny K. Krzak-Weiss, Poznań.
- Opec B., 2015, *Męka Pana Jezusowa: z szesnastowiecznego rękopisu Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie*, wyd. M. Osiewicz, R. Wójcik i W. Wydra, Poznań.
- Rejzlová V., 2015, *K tzv. Dominikánovi a českým dominikánům doby Karlovy*, „Česká literatura”, nr 3, s. 435–447.
- Rojszczak-Robińska D., 2012, *Jak pisano »Rozmyślenie przemyskie«*, Poznań.

- Rojszczak-Robińska D., 2015a, *Łacińskie źródła »Rozmyślenia przemyskiego«*. Pytanie, problemy perspektywy, [w:] *Staropolskie Spotkanie Językoznawcze 1: Jak badać teksty staropolskie*, red. T. Mika, D. Rojszczak-Robińska, O. Stramczewska, Poznań, s. 135–172.
- Rojszczak-Robińska 2015b, *Od podobieństwa do pokrewieństwa. Zarys monografii o relacjach między staropolskimi narracjami biblijno-apokryficznymi*, [w:] *W kręgu apokryfów*, red. E. Jakiel, J. Mosakowski, Gdańsk, s. 107–117
- Siwińska M., 2015, *»Rozmyślenie przemyskie« a »Vita rhythmica«*. Korzystanie z łacińskich konstrukcji gramatycznych, [w:] *Juwenalia historycznojęzykowe*, red. K. Borowiec, D. Masłej, O. Ziółkowska, Poznań, s. 111–132.
- Stallings-Taney M., 1997, *Introduction*, [in:] Iohannis de Caulibus, *Meditationes vite Christi*, olim S. Bonaventuro attributae, cura et studio M. Stallings-Taney, Turnholti 1997.
- Stluka M., 2003, *Vztahy mezi staročeským »Životem Krista Pána« a staročeským »Pasionálem« podle jejich nejstarších rukopisných zápisů*, „Listy filologické“ 76, nr 1–2, s. 1–19.
- Stramczewska O., *Wobec braku źródeł. O śladach ACI w »Rozmyśleniach dominikańskich«*, „LingVaria“, nr 2 (20), s. 275–288.
- Šafařík P., 1842, *Rozbor staročeské literatury II*, Praha.
- Thomas A., 2005, *Čechy královny Anny (Česka literatura a společnost v letech 1310–1420)*, Brno.
- Truhlař J., 1884, *O staročeském »Životu Krista Pána« a nově poznaném jeho zlomku*, „Listy filologické“ 11, s. 283–292.
- Twardzik W., Keller F. (wyd. i oprac.), 1998, *»Rozmyślenie przemyskie«: transliteracja, transkrypcja, podstawa łacińska, niemiecki przekład = Transliteration, Transkription, lateinische Vorlagen, deutsche Übersetzung*, t. 1, Freiburg i. Br.
- Twardzik W., Keller F. (wyd. i oprac.), 2000, *»Rozmyślenie przemyskie«: transliteracja, transkrypcja, podstawa łacińska, niemiecki przekład = Transliteration, Transkription, lateinische Vorlagen, deutsche Übersetzung*, t. 2, Freiburg i. Br.
- Twardzik W., Keller F. (wyd. i oprac.), 2004, *»Rozmyślenie przemyskie«*, t. 3, *Indices: Indeks pełny wyrazów i form, indeks frekwencyjny, indeks a tergo*, Freiburg i. Br.
- Vidmanová A., 1998, *Spletitá cesta »Zlaté legendy« do české literatury*, [w:] *Jakub de Voragine: Legenda Aurea*, Praha, s. 9–36.
- Vilikovský J., 1948, *Staročeský »Pasionál« a »Život Krista Pána«*, [w:] *Pisemnictví českého středověku*, Praha, s. 141–160.

- Wójcik R., 2014, *Thumacz, wykładacz, kompilator czy autor? Wokół kompozycji »Żywota Pana Jezusa Krysta« Baltazara Opeca i jego stosunku do »Meditationes vite Christi«*, [w:] Baltazar Opec, *Żywoł Pana Jezusa Krysta*, wyd. i wstęp W. Wydra, R. Wójcik, wstęp ikonograficzny K. Krzak-Weiss, Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, s. XXXI–XCII.